

Наталія Родінова

Київ

Стаття присвячена розкриттю внеску Варвари Ханенко у розвиток просвітництва й благодійності в Україні; висвітлено діяльність з підтримки та популяризації народних промислів України, зі створення музею в Києві. Простежено фактори впливу на формування її особистості, інтересів, мистецького смаку та громадську діяльність. Виявлено, що особливу роль відіграла батьківська родина, культурно-мистецьке оточення, вдале одруження з однодумцем Б. Ханенко. З'ясовано, що головним покликанням родини Ханенків було колекціонування і збирання шедеврів мистецтва та невтомна праця зі створення музею. Зібрання родини налічувало 1200 творів мистецтва та майже 3000 одиниці книг з питань образотворчого мистецтва. До упорядкування колекції та вирішення питань щодо створення музею Варвара Ханенко приступила після смерті чоловіка. Перша світова війна та події 1918-1920 рр. неодноразово ставили колекцію на межу існування, загрозу знищення. Проте головним є те, що у цей період жоден експонат не полишив стін музею. У подальшому ім'я меценатки, колекціонерки та громадської діячки на багато десятиліть випадає з поля зору дослідників.

Ключові слова: колекція, просвітництво, благодійність, мистецька майстерня, народні промисли, музей.



Дуже часто, коли мова заходить про внесок родини Ханенків в справу просвітництва та популяризації надбань української культури, згадується ім'я Богдана Івановича Ханенка і вже потім, побіжно з'являється ім'я Варвари Николівни. У нашій статті ми спробуємо показати діяльність жінки, культурної діячки, яка стала вірною помічницею й сподвижницею у всіх справах чоловіка, займалась підтримкою й виведенням на новий рівень діяльності народних майстрів України, опікувалась освітянською справою.

Радянська історіографія не займалась визначенням місця і ролі українських меценатів, вважаючи їх діяльність націоналістичною (Bilyashivskij 2000), а отже – шкідливою [1]. Тому внесок багатьох аристократичних родин був призабутим на довгі роки. Також імена Ханенків було викреслено і з їх найбільшого творіння за відсутність заслуг перед радянською владою – назви музею. Після 1991 р. в українській науці починаються зрушення в бік вивчення національної історії через призму історії національної еліти, що очолювала українське суспільство в ХІХ ст. Однак більшість публікацій присвячено діяльності Б. Ханенка, діяльності

подружжя загалом, В. Ханенко отримала статус «дружини колекціонера».

Варвара Ханенко (1852-1922) походила з родини цукрових магнатів Терещенків, а її батьку судилося стати одним з найвидатніших меценатів України. Родина Терещенків була широко знаною і шанованою, оскільки вони витрачали значні кошти на утримання медичних закладів, нічних притулків для бідних, закладів освіти та пансіонів для гімназистів, будівництво й оздоблення церков, створення рисувальної школи М. Мурашка (1996) [2]. Вони одні з перших у Російській імперії стали виробляти цукор, використовуючи новітні технології й устаткування, їй належали винокурні, цегельні й лісопильні, суконна фабрика, реалізовували зерно і спирт, підтримували економічний авторитет країни на світовому ринку. Терещенки зробили значущий вклад в розбудову Києва: спорудження корпусів Політехнічного інституту, Печерської гімназії (Національна транспортна академія), міське училище імені М. Терещенка (Інститут театрального

мистецтва ім. М. Карпенка-Карого), Міський музей старожитностей і мистецтв (Національний художній музей України), Троїцький народний дім (Театр оперети), будинок нинішнього Охматдиту призначався як безплатна лікарня для чорноробів, художньо-промисловий та науковий музеї, пам'ятник Богдану Хмельницькому та ін. У воєнні та післявоєнні роки родиною було зроблено значні пожертвування на потреби армії й дітей-сиріт, батьки яких загинули на фронті (Krutenko 1993) [3].

Нікола Артемович Терещенко, батько Варвари Терещенко, був високоповажною людиною, очолював Товариство розповсюдження комерційної освіти, був почесним громадянином міста Києва, на його честь вулицю Олексіївську у 1899 р. було перейменовано на Терещенківську. Його громадянська позиція та добродійність стали моральною нормою і традицією для всіх шістьох дітей.

Варвара Терещенко була старшою дочкою у родині. Народилася вона 1852 р. у родинному маєтку в Глухові, а 1875 р. з родиною переїхала до Києва. Одержала домашню освіту, головним в житті вважала, як і батько, роботу на ниві благодійності й меценатства. Отже, значного впливу на формування її особистості, інтересів, мистецького смаку та громадську діяльність справила батьківська родина. Відомо, що батько, дядько, брати і сестри Варвари Николівни займались збором творів сучасного вітчизняного малярства, а зібрані ними картини стали основою експозицій для чотирьох київських музеїв. Сама ж В. Ханенко захоплювалась давніми іконами, з часом її колекція нараховувала майже 70 ікон.

Ще одним визначальним чинником стала культурно-мистецька атмосфера Києва кінця XIX – початку XX ст. Так, у Києві Варвара Терещенко й познайомилась зі своїм майбутнім чоловіком, представником ще однієї відомої української родини – Богданом Ханенком. Б. Ханенко юрист за освітою, протягом певного часу працював на посаді мирового судді у Петербурзі. Мистецька атмосфера міста, спілкування з митцями й антикварами, одруження з Варварою стали вирішальними у його захопленні колекціонуванням. Наприкінці 1870-х рр. подружжя Ханенків живуть за кордоном, налагоджують контакти з антикварами європейських столиць, формують власну колекцію. Родина Ханенків вирішила, що подарують своє зібрання співвітчизникам. Вони розпочинають будівництво майбутньої галереї на землі, яку Варвара Николівна отримала від батька. В. Ханенко надаючи всебічної підтримки чоловікові, віддає себе задля створення домашнього музею. Зовнішній вигляд будівлі був задуманий у стилі італійського палаццо, внутрішня забудова – ряд залів з окремими етноісторичними стилізаціями. Вже 1887 р. на вулиці Терещенківській, 15 постала мрія родини Ханенків.

Підтримуючи справу поширення освіти, Варвара Ханенко у 1896 р. жертвує 2000 карбованців на спорудження двоповерхової будівлі двокласного училища у селі Райгородці Черкаського повіту (Кам'янський район Черкаськ. обл. – *Р.Н.*). Наступного року фінансує будівництво житла для учителів. Через півтора роки на свято Покрови відбулось урочисте освячення училища, до першого класу якого було зараховано 130 учнів. Проте у 1905 р. з невідомих причин Варвара Ханенко продає свій маєток у селищі. Її звільняють від обов'язків почесної блюстительки навчального закладу, а новий власник маєтку не захотів виділяти по 1000 карбованців на потреби училища [4].

У селі Геленівка Васильківського повіту (с. Оленівка Фастівського району Київськ. обл. – *Р.Н.*) родина Ханенків також займається розвитком освітянської справи та створенням ремісничих майстерень. За їх підтримки було збудовано дві школи, житло для вчителів. У приміщенні нової школи молодь влаштовувала вечорниці й спектаклі. Восени 1905 року київський генерал-губернатор з метою обстеження відвідує це село. Варвара Ханенко ознайомивши начальника краю з церковно-приходською школою, з навчальними майстернями, розповіла про ідею створення такого навчального закладу, що відповідатиме всім потребам життя місцевого населення. З цією метою в школі учні отримують елементарну загальну освіту, а після її закінчення – спеціальну. Дівчата, наступні два роки після закінчення навчання у школі, опановували ткацьке ремесло, а після завершення отримували безкоштовно ткацький станок і всі необхідні витратні матеріали. Хлопці упродовж трьох років навчались столярній майстерності, а наприкінці отримували комплект столярних інструментів й матеріалів, допомогу з реалізації виготовленої продукції. Готові роботи талановитих селян користувались значним попитом, рекламу цих виробів публікувала й київська преса [5]. Для дорослого населення села Варвара Ханенко фінансує вечірні курси із загальноосвітніх предметів і сільського господарства. В селі для потреб місцевого населення облаштовано загальнодоступну бібліотеку.

Окрім піклування освітою Оленівки, Ханенки подбали і про благоустрій села. Головну вулицю, на ній розміщувались сільська управа, церква і садиба священника, майстерня з ремонту годинників, примусів і газових ламп, млин, протипожежна станція, магазин і сховище для зерна на випадок стихійного лиха було вимощено бруківкою. Ще однією диковиною того часу було створення в Геленівці льодовні, яка в літній період використовувалась для виготовлення морозива.

Варвара Ханенко підтримуючи творчу діяльність народних майстрів, сприяла організації Київського кустарного товариства. До його створення й фінансування залучились О. Косач, М. Біляшівський, Д. Щербаківський. Саме Варвару Николівну було обрано його головою із врахування її заслуг у справі підтримки розвитку народного мистецтва. Проте вона відмовилась від цієї посади на користь княгині Н. Яшвіль.

У 1907 р. Київське кустарне товариство на підтримку українського гончарства, ткацтва і вишивки розпочало роботу. З метою реалізації виробів та пропаганди українського мистецтва у світі Варвара Ханенко відкрила спеціальний магазин у Лондоні, в якому виставлялись на продаж килими і тканини українських майстрів. Варвара Ханенко мріяла і змогла перетворити Оленівський навчально-ремісничий заклад на майстерню мистецького промислу. Його було оснащено рідкісними на той час верстатами для виготовлення килимів, гардин і gobеленів (Krutenko 1993) [3]. Професійний художник В. Кричевський відповів на запрошення й почав співпрацювати з майстернею. З метою виведення майстерні на новий рівень, В. Кричевський розробляв ескізи та давав консультації. Саме за його ескізами Оленівська майстерня виготовила килими та декоративні тканини для петербурзької виставки 1913 р., більшість з яких потрапила до приватних осіб, а частину було відправлено до Берліну та Парижу. Художній рівень виробів було відзначено золотою медаллю, а селяни отримували з продажів чималий прибуток. Проте Перша світова війна стала на заваді подальшій роботі й майстерню було закрито.

В історії української культури Варвара Николівна посіла гідне місце завдяки праці на ниві музейництва. Свою власну колекцію вона почала збирати наприкінці 1870-х рр., особливо захоплюючись давньоруськими іконами. За час подружнього життя родина Ханенків збрала 1200 творів мистецтва, серед яких були роботи Белліні, Веласкеса, Йорданса, Монтеня, Рембранта, Сурбана, єгипетські та китайські статуетки, перська мініатюра, давньокитайська порцеляна, давньоіранські тканини, антична пластика, нумізматична колекція, зброя, меблі, майже 3000 одиниць книг з питань образотворчого мистецтва тощо. У 1896 р. виходить друком каталог «Зібрання картин італійської, фламандської, іспанської та інших художніх шкіл». У 1908 р. журнал «Старые годы» в Петербурзі та Києві організовує виставки творів з палаців і приватних колекцій. Зібрання родини Ханенків мало успіх, вони отримували консультації провідних іноземних фахівців.

Проте подальший перебіг історії вніс свої корективи до планів Ханенків щодо облаштування музею, почалась Перша світова війна. Розвиток подій на фронтах не виключав окупації Києва німецькими військами, тому Ханенки перевозять частину зібрання до Московського історичного музею, іншу – до петербурзької квартири. Наприкінці листопада 1916 р. Б. Ханенко складає заповіт, відповідно до якого колекція зарубіжного мистецтва як дарунок мала перейти у власність Києва, а Варвара Ханенко залишалась пожиттєвим розпорядником колекції та будинку, має підготувати зібрання для створення на його основі міського музею. Із смертю чоловіка для Варвари Николівни настали часи важких випробовувань, в місті була непередбачувана ситуація – одна влада приходила на зміну іншій, виникали загрози бомбардувань, потрібно було вжити заходів проти пограбувань та пожеж. Варвара Ханенко займається упорядкуванням колекції, готується до створення музею, неодноразово звертається до різних міських урядовців з проханням надати охорону зібранню, шукає працівників для роботи з колекцією. За допомогою мистецтвознавця й першого директора музею В. Лукомського вона працює над завершенням каталогу, складає описи творів і книг, готує експозиції, повертає петербурзьку частину зібрання, московську – частково. З боку німецького окупаційного командування поступила пропозиція евакуювати до Німеччини художні цінності та створити там музей. Проте Варвара Николівна рішуче відмовила й відчайдушно намагалась знайти захист у Всеукраїнської Академії наук. Головне завдання В. Ханенко вбачала у збереженні цілісності їх з чоловіком зібрання, з особливою мужністю відстоювала свій будинок як єдино можливе місце для зберігання і репрезентації колекції, адже створений він був саме з цією метою. Варто зазначити, що протягом 1918-1920 рр. політична влада в Києві змінювалась шість разів, декрет про націоналізацію музею

вступав в силу й відмінявся, влітку 1919 р. музей навіть відкрився для відвідувачів. Варвара Николівна і у такі часи намагалась поповнювати колекцію. Так, у 1919 р. вона купує картину Ж. Негра та російський меблевий гарнітур XIX ст. Головним стало те, що в цей час жоден експонат не полишав стін музею. Але військовим станом не передбачалось надання дотацій музею, приміщення не опалювалось, його займали військові, працівників звільняли. В цей час емігрують багато знайомих родини, частина з яких віддавала музею власні твори мистецтва та цінності. ЗУ таких скрутних обставинах з Варварою Николівною залишилась її сестра Ольга та прислуга, що й склали штат працівників музею. Лише 28 лютого 1921 р. Академія наук, після чергового наполегливого звернення вдови, взяла музей під свою опіку, надавши статус наукової інституції [4].

Весь час роботи в музеї Варвара Ханенко разом із сестрою Ольгою й служницею займали третій мансардний поверх у будинку. Це не заважало функціонуванню музею, проте їх було виселено. Останні місяці свого життя вона доживала у невеличкому приміщенні своєї служниці, хворіючи й голодуючи, не отримуючи продовольчого пайка.

22 квітня 1922 р. Варвари Ханенко не стало. Її було поховано поряд з чоловіком на території Видубецького монастиря. Поступово імена подружжя Ханенків на десятиліття підуть у забуття.

Варвара Николівна Ханенко стала однією з найяскравіших постатей свого часу, зробила значний внесок у розвиток освіти, культури й мистецтва України.

Література:

1. Біляшівський М. Брама в країну майстрів / М. Біляшівський // Українська культура. – 2000. – № 2. – С. 26.
2. Крутенко Н. Ханенки / Н. Крутенко // Пам'ятки України. – 1996. – № 3-4. – С. 62-72.
3. Крутенко Н. Варвара Ханенко / Н. Крутенко // Жінка. – 1993. – № 5. – С. 12-13.
4. Корнієнко Н. Варвара Ханенко – життя, події, факти / Н. Корнієнко // Матеріали науково-практичної конференції з нагоди 150-річчя від дня народження Б. І. Ханенка, мецената, колекціонера, фундатора музею / Київ. музей зах. та сх. мистецтва. – К. : Кий, 1999. – 36-47 с.
5. Рада. – 1911. – Ч. 97; 1913. – Ч. 165.
6. Бобраницький Ю. Лампочка Ханенка / Ю. Бобраницький // Україна молода. – 2004. – № 78. – С. 3.

Literatura:

1. Bilyashivskiy M. Brama v krayinu majstriv / M. Bilyashivskiy // Ukrayinska kultura. – 2000. – # 2. – S. 26.
2. Krutenko N. Xanenky / N. Krutenko // Pamyatky Ukrayiny. – 1996. – # 3-4. – S. 62-72.
3. Krutenko N. Varvara Xanenko / N. Krutenko // Zhinka. – 1993. – # 5. – S. 12-13.
4. Korniyenko N. Varvara Khanenko – zhyttya, podiyi, fakty / N. Korniyenko // Materialy naukovo-praktychnoyi konferentsiyi z nahody 150-richchya vid dnya narodzhennya B. I. Khanenka, metsenata, kolektsionera, fundatora muzeyu / Kyviv. muzey zakh. ta skh. mystetstva. – K. : Kyu, 1999. – 36-47 s.
5. Rada. – 1911. – Ch. 97; 1913. – Ch. 165.
6. Bobranyczkyj Yu. Lampochka Xanenka / Yu. Bobranyczkyj // Ukrayina moloda. – 2004. – # 78. – S. 3.

Статья посвящена описанию вклада Варвары Ханенко в развитие просвещения и благотворительности на Украине; раскрыто деятельность по популяризации народных промыслов, по созданию музея в Киеве. Прослежено факторы влияния на формирование её личности, интересов, любви к искусству, дальнейшую общественную позицию. Определено, что особенную роль сыграла семья, культурное окружение, удачное замужество с однодумцем Б. Ханенко. Указано, что главным призванием семьи Ханенко стало коллекционирование и сбор шедевров искусства, неустойчивая работа по созданию музея. Собрание семьи насчитывало 1200 изделий искусства и почти 3000 единицы книг по вопросам изобразительного искусства. К упорядочиванию коллекции и решению вопросов, связанных с созданием музея Варвара Ханенко приступила после смерти мужа. Первая мировая война, события 1918-1920 гг. поставили коллекцию на грань выживания, под угрозой уничтожения. Важным остается факт, что в этот период все экспонаты

оставались в стенах музея, не были перемещены. В дальнейшем имя меценатки и коллекционерки на много десятилетий выходит из поля зрения исследователей.

Ключевые слова: коллекция, просвещение, благотворительность, мастерская, искусство, народные промыслы, музей.

The article is devoted to Varbara Khanenko's contribution in the development of education and philanthropy in Ukraine; describes activities on popularization of folk crafts and creating a museum in Kiev. The author analyses influences on the formation of her personality, interests, love of art, further public position. It is shows the key role of family, the cultural environment, a successful marriage with V. Khanenko. It is pointed out that the main mission of Khanenko's family was collection masterpieces, hard work for creating of the museum. There were 1,200 products of arts and almost 3,000 books in the family's collection. Varbara Khanenko beginning to organize collection for the museum after the death of her husband. The First World War, the events of 1918-1920 put collection under threat of destruction, but exhibits didn't export or transported from the museum in this period. Unfortunately, the name of the philanthropist and collector will be forgotten for many decades.

Key words: collection, education, philanthropy, studio arts, folk crafts, museum.